

Լարիսա ԵԳԱՆՅԱՆ

ՇԻՐԱԿԻ ԱՆՏԻԿ ԹԱՂԱՄԱՆ ՉԵՎԵՐԸ

Վերջին տասնամյակների ընթացքում Շիրակում պեղվել են անտիկ ժամանակաշրջանի մի քանի դամբարանադաշտեր. Շիրակավան, Կարմրաքար, Առափի, Վարդրաղ և Բենիամին*։ 1989-2000թ.թ. պեղվել է ավելի քան 300 դամբարան։** Նույն ժամանակահատվածում Շիրակի մի շարք բնակավայրերում հողային և շինարարական տարբեր աշխատանքների ժամանակ բացվել են մի քանի թաղումներ։ Կուտակվել է բավականին հարուստ նյութ, որը հնարավորություն է տալիս ընդհանրացված ձևով ներկայացնել Շիրակի մ.թ.ա. 1- մթ 4-5-րդ դարերի թաղման ձևերը և ժամանակի ընթացքում դրանց կրած ձևափոխություններն ու զարգացումը։

Շիրակում անտիկ շրջանում կատարվել են հիմնահողային, կարասային, սալարկղային և քարարկղային թաղումներ։ Նշված ձևերից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի առանձնահատկություններ, որոնց ընդհանուր հատկանիշները թույլ են տալիս դրանք խմբավորել որպես թաղման հիմնական ձևի տարատեսակներ կամ ենթաձևեր։

Անկախ դամբարանների կառուցվածքային տարբերություններից և թաղման ձևից, անտիկ շրջանում Շիրակում կատարվել է միայն դիպրոմ։

ՀԻՄՆԱՀՈՂԱՅԻՆ ԹԱՂՈՒՄՆԵՐ. Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերում հիմնահողային թաղումներ հայտնի են Բենիամինից, Առափից, Կարմրաքարից և Անուշավանից¹։ Հիմնահողային թաղումները չունեն հաստատուն կողմնորոշում։ Բենիամինում հանդիպում են հարավ-հյուսիս (թիվ 43բ,90,129...), հյուսիս-հարավ (թիվ 10,16,30...), արևելք-արևմուտք (թիվ 121,127,177...) և հյուսիս արևմուտք-հարավ արևելք (թիվ 71 դամբ.), ինչպես նաև հարավ արևմուտք-հյուսիս արևելք (թիվ 129) կողմնորոշմամբ թաղումներ։ Առափիի թիվ 4 հիմնահողային թաղումն ունի հարավ-հյուսիս կողմնորոշում։ Կարմրաքարի և Անուշավանի հիմնահողային թաղումներն ունեն արևելք-արևմուտք կողմնորոշում։

Թաղումների մեծ մասը կատարվել է հողի շերտի մեջ, աջ կամ ձախ կողքին կծկված դիրքով (նկ.1)։ Այսօրինակ թաղումներ բացվել են Բենիամինի առաջին տեղամասում՝ բնակելի հատվածում (16,30,43բ,126,149,189...)։

Կծկված դիրքով մանկական մի թաղում (թիվ 127) բացվել է բնակավայրում՝ բազմազործառական մի շինության մեջ՝ տափանցված հատակի տակ։ Թաղումը վերա-

* 1977-1983թ.թ.Ֆ.Տեր-Մարտիրոսովը անտիկ դամբարաններ է պեղել Շիրակավանում։ Տե՛ս Փ.Տեր-Մարտիրոսով, *Раскопки у села Ширакаван. Орхеологические открытия 1977года. М., 1978*; Փ.Տեր-Մարտիրոսով, *Г.Караханян, Раскопки поселения и некрополя античного Ширакавана. ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀԿ Գիտական Աշխատություններ, I, Գյումրի, 1998, էջ 17-29*։

Ա.Կանեցյանը կարասային մի քանի թաղումներ է պեղել Ջրափիում։ Տե՛ս Ա.Կանեցյան, *Հին Ջրափիի պեղումները. ՀԱԻ դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքների նվիրված զեկուցումների թեզիսներ, Եր., 1981, էջ 32-33*։

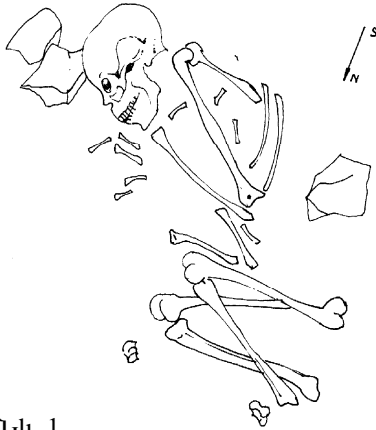
1992թ. Կարմրաքարի դամբարանադաշտը պեղել է Հ.Հակոբյանը։ Տե՛ս Հակոբյան Հ. *Կարմրաքարի դամբարանադաշտի 1992թ. պեղումները. ՀՀ 1991-1992թ.թ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքների նվիրված գիտական նստաշրջան, զեկուցումների թեզիսներ, Եր., 1994, էջ 41-43*։

1990թ. Վարդրաղի դամբարանադաշտը պեղել է Սո.Տեր-Մարգարյանը։ Տե՛ս Սո. Տեր-Մարգարյան, Կումայրիի «Վարդրաղ» տարածքի անտիկ դամբարանադաշտի պեղումները. ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ 1989-90թ.թ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքների նվիրված գիտական նստաշրջան, Եր., 1991, էջ 95։

**Ներկա հոդվածում հիմնվել ենք դամբարանադաշտերի մեր կողմից կատարված պեղումների արդյունքների վրա (Կարմրաքար 1987թ., պեղումների դեկ. Ա.Հարությունյան, Առափի 1989թ., պեղումների դեկ. Հ. Խաչատրյան, Վարդրաղ 1989թ. պեղումների դեկ. Հ.Խաչատրյան, և Բենիամին 1989-2000թ.թ.պեղումների դեկ.Ֆ.Տեր-Մարտիրոսով)։

¹ Եզանյան Լ. *Դրասխանակերտի անտիկ դամբարանադաշտի հիմնահողային թաղումները.*

ՇՊՄԺ հանրապետական 2-րդ գիտաժողովի զեկուցումների թեզիսներ, Գյումրի, 1996, էջ 20-21։

Նկ. 1

բերում է բնակավայրի կենսագործունեության ժամանակաշրջանին և քվագրվում է մ. թ. ա. 1-ին դար: Անտիկ ժամանակաշրջանում ընդունված էր բնակարանում թաղում կատարելը: Հատակի տակ կատարված հիմնահողային թաղումներ հայտնի են Արտաշատից,² Գվինից³ և Շիրակավանից:⁴ Ինչպես և Բենիամինում, Շիրակավանի և Արտաշատի 1,7,8 բլուրների թաղումները մանկական են: Նմանատիպ թաղումներ հայտնի են նաև Վրաստանից:⁵ Շիրակավանում հատակի տակ կատարված թաղումները Ֆ.Տեր-Մարտիրոսովին հանգեցրել են այն կարծիքին, որ այսպես թաղվել են համայնքի ոչ լիիրավ անդամները և ստրուկները, որոնց ընդհանուր գերեզմանոցում չէին թաղում, այլ այն տարածքում, ուր նրանք ապրում էին⁶:

Բենիամինում թիվ 127-ը միակ թաղումն է, որ բացվել է սյունագարդ դահլիճի տափանված հատակի տակ: Շինությունը բազմագործառական բնույթ ունի, և բացառված չէ նրա պաշտամունքային լինելը:⁷ Համաձայնելով Ֆ.Տեր-Մարտիրոսովի վերը բերված կարծիքին և ելնելով այն հանգամանքից, որ թաղումը բացվել է նշված կառույցի հատակի տակ, հնարավոր է, այստեղ թաղվել է տաճարային ստրուկներից մեկը:

Կան հիմնահողային թաղումներ, որտեղ կմախքն ունի ուղիղ, մեջքի վրա դիրք (Կարմրաքար, թիվ 20,21,22): Նման մի թաղում բացվել է Առափիում (թիվ 4), ուր աջ ձեռքը դրված է իրանի երկարությամբ, իսկ ձախը արմունկից ծալված է դեպի դուրս: Իրանի ուղիղ դիրքով թաղումներ հայտնի են Արտաշատից⁸ և Շիրակավանից⁹ և Վարդրաղից (Ստ.Տեր-Մարգարյանի պեղումներ)¹⁰: Հիմնահողային թաղումների մեջ հանդիպում են նաև գույգ թաղումներ: Բենիամինի թիվ 121-ը իրար վրա կատարված, կմախքների կծկված դիրքով գույգ թաղում է: Տղամարդը կծկված է աջ, կինը՝ ձախ կողքին: Այս թաղումները գուցե իրենց մեջ կրում են այր և կնոջ մեկ մարմին լինելու գաղափարը¹¹, որն այն աշխարհում ևս ենթադրում է միասնականության պահպանում:

Ելնելով հիմնահողային թաղումներին բնորոշ վերը բերված ձևերի տարատեսակ դրսևորումներից, կատարել ենք խմբավորում՝ ըստ միավորող հատկանիշների:

Նստած դիրքով թաղումներ. Ի տարբերություն թաղման մյուս ձևերի, նստած դիրքով կատարված թաղումների նախնական դիրքը չի պահպանվում, և մկանունքի քայքայումից հետո, կմախքն ընդունում է տարբեր դիրքեր: Բենիամինում պեղվել են մի քանի թաղումներ, որոնք բացելիս ունեին բերանքսիվայր դիրք, սակայն ակներև է, որ նախապես ունեցել են նստած դիրք (թիվ 71, 125, 217): Թիվ 71 թաղումը բացվել է

² Ժ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն , Արտաշատ II. Եր., 1981. էջ 23:

³ Գ. Զ ո չ ա ր յ ա ն , Գվինը անտիկ ժամանակաշրջանում. Եր., 1991. էջ 31:

⁴ Փ. Ե ր – Մ ա ռ տ ի ռ ո ս ո Վ. Կ ա ռ ա խ ա ն յ ա ն , նշվ. աշխ., էջ 44:

⁵ Ю. Գ ա ց ո շ ի Դ Յ Ե , Памятники эллинистической времени из Самадло. ВГ МГ XXVII-В Тбилиси 1967, табл. 1/24.

⁶ Փ. Ե ր – Մ ա ռ տ ի ռ ո ս ո Վ. Կ ա ռ ա խ ա ն յ ա ն , նշվ. աշխ., էջ 44:

⁷ Հ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն , Բենիամինի դաստակերտի հեղինակական ժամանակաշրջանի ճարտարապետությունը. Գիտական աշխատություններ II, Գյումրի, 1999, էջ 55:

⁸ Ժ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն , նշվ. աշխ., էջ 26:

⁹ Փ. Ե ր – Մ ա ռ տ ի ռ ո ս ո Վ, Կ ա ռ ա խ ա ն յ ա ն , Раскопки поселения и некрополя античного Ширакавана, ԳՄԱ ՇՀՀԿ Գիտական Աշխատություններ I, Գյումրի 1998, էջ 44:

¹⁰ Ստ. Տ Ե ռ – Մ ա ռ Գ ա ռ յ ա ն , Կումայրիի «Վարդրաղ» տարածքի անտիկ դամբարանադաշտի պեղումները. ԳՄԱ ՀԱԻ 1989-90թ.թ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջան, Եր., 1991, էջ 96:

¹¹ Աստվածաշունչ, Գիրք Ծննդոց, 1922, Կ. Պոլիս, էջ 1347:

ամբարի բերանին: Նստած դիրքից կմախքն առաջ է ընկել և ստացել բերանքսիվայր ձև: Թիվ 125-ը ծալապատիկ նստած թաղում է, որը նույնպես հետագայում ստացել է բերանքսիվայր դիրք: Այս թաղումը բացվել է 3-րդ տեղամասում, մ.թ.ա. 1-ին դարի շերտում: Կմախքի կողքին պահպանվել են հոգեհացի հետքերը: Ուտքերի տակ հաստ մոխրաշերտի վրա դրված քարը մոտ 25սմ երկարություն ու լայնություն ունի և հավանաբար ծառայել է որպես զոհասեղան: Այստեղ պահպանվել է խոզի, ոչխարի ոսկորների խառնակույտը, ինչպես նաև կոկիչ: Կմախքի տակ գտնվել են մետաղյա իր, կապույտ ապակուց հուռուք: Այս թաղումների նախնական ձևը ենթադրելի է ուտքերի դիրքից, աճյունը նստեցրել են կամ ծալապատիկ, կամ ծնկները դեպի վեր կծկած ձևով (թիվ 10 և թիվ 177): Այսպես, թիվ 10 թաղումը, որ բացվել է մոնումենտալ համալիրի 2-րդ սենյակի արևմտյան պատի տակ, սալահատակի վրա, ունեցել է նստած դիրք, հետագայում աստիճանաբար սահել է դեպի ետ, իսկ դեպի վեր կծկված ծնկները մնացել են սկզբնական դիրքում (նկ.2): Թիվ 177 թաղումն ունի իրանի ուղիղ, մեջքի վրա դիրք, իսկ ուտքերը ծնկներից ծավալված են վեր: Այս թաղումները թվագրվում են մ.թ.ա.1-մ.թ. 1-ին դարերով:

Ծնկաչոք նստած դիրքով մեկ այլ թաղում բացվել է 1-ին տեղամասում, դամբարանադաշտի արևելյան հատվածում (թիվ 217): Ունաթաթերը ետ են ծավալված: Չախ ձեռքը 45 աստիճան անկյան տակ ծավալված է ետ: Կմախքն ընկած է քարակույտի վրա: Աճյունը տափանցվել է հատակի տակ, որի վրա 20սմ մոխրաշերտ է: Թաղումը վերաբերում է մ.թ. 1-ին դարին: Բենիամինի թիվ 218 թաղումը մեջքի վրա է, ուտքերը ծնկներից ծավալված վեր: Ակներև է, որ դիրքը իրանը ետ ընկնելու արդյունք է:

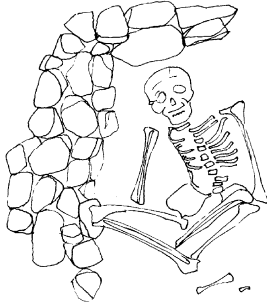
Շիրակի հիմնահողային թաղումների ձևերի քննությունը ցույց է տալիս, որ հողի շերտի մեջ, աջ կամ ձախ կողքին կծկված կամ նստած դիրքով, ինչպես նաև սենյակների տափանցված հատակների տակ կատարված թաղումներն իրենց զուգահեռներն ունեն Հայաստանի և հարևան երկրների համաժամանակյա հուշարձաններում և թվագրվում են մ.թ.ա.1-մ.թ.1-ին դարերով:

ԱՄԲԱՐՆԵՐԻ ԵՎ ՀՈՐԵՐԻ ՄԵՋ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ԹԱՂՈՒՄՆԵՐ. Բենիամինում թաղումներ են բացվել նաև ամբարների 7 հորերի մեջ: Ամբարները մանր կամ միջին մեծության քարաշար պատերով, կեղծ թաղով շինություններ են, որոնց հատակին կատարվել են թաղումները (թիվ 79, 90, 129): Թիվ 79 թաղումը բացվել է 1-ին տեղամասի բնակելի հատվածի տնտեսական մասում: Ամբարը, որի բերանը բացվում է մ.թ.ա. 1-ին դարի հատակի վրա, կիսավեր է, կեղծ թաղը չի պահպանվել: Մանր քարերի շարվածքով պատերի վրա տեղ-տեղ պահպանվել են ծեփի մնացորդներ: Ամբարը բավականին մեծ է. (հատակի տրամ. 140սմ է, պահպանված հատվածի խոր. 170սմ): Թաղումը կատարվել է ամբարի հատակին: Կմախքն ունի աջ կողքին կծկված դիրք, ծավալված ձեռքերը իրար միացած դիրքով հանգչում են կրծքին: Նույնպիսի մի թաղում բացվել է 3մ հեռավորությամբ բացված նույն ժամանակաշրջանի մի այլ ամբարի մեջ: Այս ամբարը ավելի փոքր է (հատակի տրամ. 90 սմ է, խոր. 104սմ), կեղծ թաղն ավարտվում է 35x35սմ չափերի սալաքարով փակված բերանով: Թաղումը կատարվել է ամբարի հատակին, աջ կողքին կծկված դիրքով: Ծավալված ուտքերը սեղմվել են կրծքին, իսկ արմունկներից ծավալված ձեռքերը ծնուտի տակ իրար են միացել: Տարածքը, որտեղ բացվել են թիվ 79 և թիվ 90 ամբարային թաղումները, բնակելի համալիրի տնտեսական մասն է: Թաղումներն այստեղ կատարվել են մ.թ.ա. 1-ին դարում՝ բնակելի համալիրի կենսագործունեության ժամանակ, երբ ամբարներն կորցրել էին իրենց նախնական դերը, բայց ամբողջությամբ (թիվ 90), կամ մասամբ (թիվ 79) պահպանված էին:

Ամբարի մեջ կատարված մեկ այլ թաղում է բացվել երկրորդ տեղամասում՝ պալատական համալիրի բլրի ստորոտում, ուր մեկտրացիայի հետևանքով մշակութային շերտը հեռացվել է ընդհուպ մինչև մ.թ.ա. 1-ին դարի կառույցների հատակների մակարդակը:¹² Այս ամբարը ևս կեղծ թաղով շինություն է, որի վերին չորս քարով ավարտվող մասը կազմում է 40x35սմ չափերի բացվածքով բերանը (նկ.3): Պատերն ունեն կանոնավոր շարվածք. խորությունը 265սմ է, հատակի տրամագիծը՝ 190սմ: Ամբարի հատակին շարված են հում աղյուսից 12 սալիկներ, որոնք իրենց ձևով երկրա-

¹² Հ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն , նշված աշխ., էջ 47:

փական սեղան են, ունեն միևնույն երկարությունը՝ 70սմ, լայնությունները տարբեր

N
S

0 60

Նկ 2

Նկ. 3

են՝ 35-45սմ: Սալիկների շարվածքը շրջանաձև վարդյակ է, որի կենտրոնում ընկած մի քանի անկանոն քարերի վրա էլ կատարվել է ձախ կողքին կծկված դիրքով: Գանգը ուղղված է հարավ արևելք, աջ ձեռքը ձգված է իրանի երկարությամբ, ձախը՝ ծնոտի մոտ: Կմախքի դիրքը (հատկապես ոտքերի և ձեռքերի պրկվածությունը) հուշում է, որ այն կարող է մահվան պահին ստացած ձև լինել: Ըստ մարդաբանական տվյալների (Ա. Խոդավերդյան), թաղվել է 20-30 տարեկան կին: Թաղումը վերաբերում է մ.թ.ա.1-ին դարին: Բոլոր այս թաղումներում ուղեկցող նյութը բացակայում է:

Ամբարների մեջ կատարված թաղումներ հայտնի են Շամիրամից և Կոշից¹³: Այս թաղումները դիտվում են որպես ջրհորանման դամբարաններ, որոնք կլոր կամ կլորավուն, մերքև մասում լայնացող և 1,20մ-1,50մ խորությամբ փոսեր են: Փոսերն ունեն միջին մեծության քարերի շարվածքով, լավ մշակված արտաքին մակերեսով պատեր: Թաղումները կատարվել են փոսի խորության մեջնամասում՝ հատակին շարված թաղման գույքի վրա, ավելի հաճախ՝ բեկորներով կամ խեցեղենով հագեցած քարահողային լիցքի վրա: Կմախքների դիրքերը տարբեր են: Հանդիպում են կողքի, կծկված, մեջքի վրա, ծավված ոտքերով, նստած և այլ դիրքեր: Աղքատիկ նյութ ունեցող այս թաղումները կատարվել են բնակավայրի պաշտպանական ճակատային պատից դուրս, անտիկ ժամանակաշրջանի բնակեցման առաջին շրջանում, վաղ երկաթիդարյան կառույցների մեջ:¹⁴

Շամիրամի թաղումների մանրամասն նկարագրությունից պարզ է դառնում, որ ջրհորանման փոսերը մասամբ լցված ամբարներ են (դեպի մերքև լայնացող ձև, քարերով շարված պատեր): Կմախքների դիրքը (կծկված, մեջքի վրա, ոտքերը ծավված և այլն), ուղեկցող նյութերի բնույթը (բեկորային խեցեղեն, որը ավելի հաճախ քարի և հողի լիցք է) հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այստեղ ևս թաղումները կատարվել իրենց դերը կորցրած, բայց մասամբ նախնական ձևը և տեսքը պահպանած ամբարներում:

Բենիամինում թաղումներ են բացվել նաև հորերի մեջ: Հորերն, ի տարբերություն ամբարների, հողի շերտի մեջ փորված, կենցաղային նշանակության կոնաձև կամ գլանաձև փոսեր են: Այս թաղումները բացելիս կենցաղային բազմազան և տարածամանակյա խառը նյութերը հաստատում են դրանց բնույթը: Բենիամինի հորերի մեջ կատարված հիմնահողային թաղումներից (թիվ 146, 194, 207) հետաքրքրական է թիվ 207-ը, որտեղ գույգ թաղում է՝ 30-40 տարեկան կին և 40-50 տղամարդ: Հողի մոտ 30սմ շերտով իրարից անջրպետված երկու կմախք, որոնք երկուսն էլ կծկված դիրք ունեն, տղամարդը՝ աջ, կինը՝ ձախ կողքին: Առաջինն ունի արևելք-արևմուտք, իսկ երկրորդը՝ հարավ-հյուսիս կողմնորոշում: Առաջին կմախքն ընկած է քարի վրա, իսկ գանգի տակ կենդանական ոսկորներ են: Երկրորդ կմախքի ոտքերի մոտ գտնվել են լյութերիայի բեկորներ և թասի շուրթի մաս: Նման մեկ այլ թաղում (թիվ 221), բացվեց բնակավայրի արևելյան մասում, փոքր սրբարանի մոտ հայտնաբերված երեք հորերից հարավայինի մեջ: Առաջին անյունն ունեցել է ծալապատիկ նստած դիրք: Կմախքը ծածկված էր խճի մոտ 10 սանտիմետրանոց շերտով, որի վրա կատարվել էր ձախ կողքին կծկված

¹³ Օ. Օ գ ա ն յ ա ն, *Культура Античных поселений Армении. Автореферат дисс. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. Ер., 1990, стр. 16-17.*

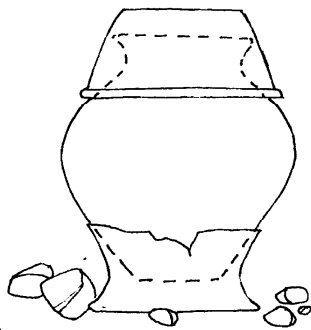
¹⁴ Նույն տեղում:

դիրքով երկրորդ թաղումը: Նման պատկեր ունեն նաև հորերի մեջ կատարված մյուս թաղումները (թիվ 146,194...):

Ե՛վ ամբարների, և՛ հորերի մեջ կատարված թաղումներում ակնհայտ է սոցիալական տարբերակումը (նյութի բացակայություն, թաղման համար լքված փոսերի օգտագործում): Եթե Շիրակի ամբարային թաղումները իրենց զուգահեռներն ունեն Շամիրամում, ապա հորերի մեջ կատարված թաղումները մնում են որպես Բենիամինին բնորոշ և յուրօրինակ ձև:

ԿԱՐԱՍՍԱՅԻՆ ԹԱՂՈՒՄՆԵՐ. Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերից կարասային թաղումներ բացվել են Շիրակավանում, Ջրափիում և Բենիամինում¹⁵: Կարասային թաղումները գալիս են ուրարտական շրջանից, և նրանց ծագումը կապվում է հայկական լեռնաշխարհից հարավ, Միջագետքի հետ¹⁶: Վաղ հայկական կարասային թաղումները հայտնի են Արգիշտիիսինիից¹⁷: Թաղման այս ձևը լայն տարածում է ստանում մ.թ.ա. 3-1-ին դարերում և մ.թ.ա. 1-ին դարում կրում համատարած բնույթ: ¹⁸ Կարասային թաղումներ հայտնի են Գամնիից,¹⁹ Օշականից,²⁰ Արտաշատից,²¹ Դվինից²²: Բենիամինի կարասային առաջին թաղումները բացվել են բնակավայրի բնակելի հատվածում՝ հատակի տակ և վերաբերում են մ.թ.ա. 1-ին դարին: Որպես թաղման անոթ օգտագործել են ինչպես կարասներ, այնպես էլ կճուճներ: Վերջիններս ծառայել են մանկական թաղումների համար: Թաղման անոթները դրվել են կամ ուղղահայաց (թիվ 35, 36, 39...) կամ կիսապառկած (թիվ 9,17,28), կամ էլ հորիզոնական դիրքով (թիվ 40, 43ա, 43բ...): Թաղումների մի մասը կատարվել է անոթի իրանը կոտրելով: Դիակը տեղավորելուց հետո կիսապառկած և հորիզոնական դիրքով դրված կարասների բեկորները վերաշարվել են իրենց տեղում (թիվ 9,17, 28): Կարասների բերաններն ուղղված են կամ հյուսիս (թիվ 9,17, 28...), կամ արևելք (թիվ 98,150), կամ էլ՝ արևմուտք (183, 190):

Ուղղահայաց դիրքով կարասային թաղումներում կարասներն ամբողջական են: Սրանք մանկական թաղումներ են, և դիակը տեղավորելու համար կարասը կոտրելու անհրաժեշտություն չի եղել (թիվ 35, 36, 138, 206): Թիվ 105 թաղման կարասի ուղիղ դիրքն ապահովելու համար նախապես բերանքսիվայր դրվել է մեկ այլ մեծ կարասի բերան, որի մեջ կանգնեցվել է թաղման կարասը, ապա ամրացվել մանր քարերի շարվածքով (նկ.4):

Նկ. 4

որ ամբողջական տեսք են ստանում (թիվ 36, 43ա, 150, 183): Մեծ կարասների մեջ սննդամթերքը երկարատև պահելու և օդափոխության ապահովման անհրաժեշտությունից

Ուղղահայաց դիրքով դրված կարասային թաղման ժամանակ կարասի դիրքն ամուր պահելու համար նստուկի մոտ շարել են քարեր, որոնց մեջ նաև սրաքարեր և կոկիչներ կան (թիվ 39): Այս դիրքով դրված կարասներից մեկի բերանը փակվել է լայնաբերան քրեղանով (թիվ 105), երկու այլ դեպքերում՝ լայնաբերան ծորակավոր ամանով (թիվ 28,150), իսկ թիվ 39 կարասի բերանը փակվել է քարերով: Բոլորն կարասներն էլ նախապես տնտեսության մեջ օգտագործված են, նույնիսկ վերանորոգված (թիվ 9, 36,) 39, 43ա, 150 (և վերականգնելուց հետո էլ միշտ չէ,

¹⁵ Լ. Ե գ ա ն յ ա ն, Բենիամինի անտիկ դամբարանադաշտի պեղումները 1991-1992թ.թ. ՀՀ 1991-1992թ.թ. դաշտային հնագիտական պեղումների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջան, զեկուցումների թեզիսներ, Եր., 1994, էջ 30-32:

¹⁶ А. М а р т и р о с я н, Город Аргиштихинили. Ер., 1974, стр. 50-53.

¹⁷ А. М а р т и р о с я н, նշվ. աշխ., էջ 55:

¹⁸ Ժ. Խ ա չ ա տ ը յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 32:

¹⁹ Ж . Х а ч а т р я н, Гарни V. Античный некрополь. Ер., 1976, стр. 7-20.

²⁰ С. Е с а я н, А. К а л а н т а р я н, Ошакан I, Ер., 1988г. стр. 55-56.

²¹ Ժ. Խ ա չ ա տ ը յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 8-20:

²² Գ. Զ ն չ ա ը յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 25-29:

ելնելով՝ նստուկներին անցքեր են արվել: Մանկական թաղման անոթներն, ի տարբերություն մեծ կարասների, նստուկների վրա անցք չունեն: Հատուկ թաղման համար պատրաստված անոթներ չկան: Այն կարծիքը, թե անցքերն արվել են հոգին դուրս գալու համար, գոնե Բենիամինում չի արդարացվում այն պատճառով, որ այդ դեպքում անցքեր պիտի ունենային նաև կճուճները, որոնց մեջ մանկական թաղումներն են:

Կարասային թաղումներում երբեմն օգտագործել են նաև կարասի լայնակի կտրված բեկորներ: Մալարկղի մեջ դրված, կարասի ժապավենների վրա կատարված թաղում է մ.թ.ա 1-ին դարով թվագրվող Բենիամինի թիվ 183 դամբարանը: Թիվ 43ա թաղումը նույնպես կատարվել է կարասի լայնակի կտրված ժապավենների վրա, որոնք կազմում են կարասի բերանից իրան հատվածը: Բնակավայրի արդեն հողի հաստ շերտով ծածկված ավերակների մեջ կատարված թաղումը թվագրվում է մ.թ.1-ին դար: Կարասային թաղումներում աճյունը ծածկվել է հողով: Երկու դեպքում (թիվ 105, 206) կմախքի վրա նստած է միայն 2-3մմ հաստությամբ փոշին: Այս թաղումները վերաբերում են մ.թ. 1-ին դարին: Արտաշատի Նոր Կյանքի արևելյան դամբարանադաշտում ևս կան կարասներ, որոնց մեջ հող չի լցված:²³

Կարասային թաղումներում կմախքն ունի կծկված դիրք, ոտքերը ծավված են և հակված դեպի կտրծքը: Չեռքերը արմուկներից ծավված են և կրծքի վրա կամ ծնոտի տակ միանում են իրար: Մանկական այն թաղումներում, որտեղ կարասներն ունեն ուղղահայաց դիրք, մնջեցյալի նախնական դիրքն անհայտ է, քանի որ ոսկորները սահել են ցած և կուտակվել կարասի նստուկին: Կարասային մի քանի թաղումների մոտակնհայտ են պահպանված հոգեհացի մնացորդները. մոխրաշերտ, ինչպես նաև կրակի մեջ նետված կենդանիների ոսկորներ ու կավանոթների բեկորներ (թիվ 17,28): Այս թաղումների մոտ հողը հագեցած է վառված փայտի մնացորդներով:

Բենիամինի կարասային թաղումները հիմնականում կրկնում են Հայաստանի համաժամանակյա այլ հուշարձաններին բնորոշ ձևերը (Արտաշատ,²⁴ Դվին,²⁵ Գառնի,²⁶ Օշական)²⁷: Բացվել են նաև մի քանի թաղումներ, որոնք լինելով կարասային, որոշակի յուրահատկություններ ունեն: Ելնելով դրանից՝ թաղման այս ձևերը նույնպես բաժանել ենք որոշակի հատկանիշներով միավորվող ենթաձևերի:

Չվածիքի մեջ կատարված կարասային թաղում. Թիվ 190 դամբարանում թաղումը կատարվել է մանր քարերով շարված ձվածիքի մեջ: Չվածիքի արևմտյան կողմում գտնվել է աղորիքի բեկոր: Կարասի դիրքը հորիզոնական է: Այս ձևում ևս թաղման ժամանակ կարասի ուտերը կտրել են: Այստեղ թաղման տարածքը մինչ ծիսակարգն ավարտելը քարերով եզրագծվել է (թաղման մակարդակի վրա): Այսօրինակ թաղումներ հայտնի են Օշականից:²⁸

Մալարկղի մեջ կատարված կարասային թաղում. Կարասային թաղման հետաքրքիր տարբերակ է մ.թ.ա. 1-ին դարով թվագրվող թիվ 183 դամբարանը, որը կարելի է դիտել որպես սալարկղի մեջ կատարված կարասային թաղում: Թաղումը կատարվել է աջ կողմում 60x 80սմ չափերով երկու տափակ սալերով, իսկ ձախում՝ մանր քարերի շարվածքով կազմված ուղղանկյուն սալարկղի մեջ, 20սմ լայնությամբ կարասի լայնակի կտրված ժապավենների նավաճ շարվածքի վրա: Թիվ 183 դամբարանը կարելի է դիտել նաև որպես սալարկղային՝ նկատի ունենալով արտաքին կողմը: Կարծում ենք, ավելի շուտ սալարկղի մեջ դրված կարասային թաղում է, քանի որ կմախքն անմիջապես կարասի վրա է: Նմջեցյալն ունեցել է մեջքի վրա կիսապառկած դիրք: Չեռքերը դրված են իրանի երկարությամբ: Կարասային թաղման նման տարբերակներ հայտնի են Օշականից, որտեղ թիվ 19, 87,41 թաղումները կարասային են՝ դրված արկղի մեջ: Օշականի թիվ 38 դամբարանը ևս կարասային է՝ դրված արկղի մեջ, որի շուրջըրդորն ու վրան քարեր են շարված²⁹: Բենիամինի թիվ 183 դամբարանը բացվել է

²³ Տ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 31:

²⁴ Նույն տեղում:

²⁵ Գ. Բ ն չ ա տ ր յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 29-30:

²⁶ Ж.Х а ч а т р я н, նշվ. աշխ., էջ 23-28:

²⁷ С.Е с а я н, А. К а л а н т а р я н, նշվ. աշխ., էջ 51-66:

²⁸ С. Е с а я н, А. К а л а н т а р я н, նշվ. աշխ., էջ 59:

²⁹ Նույն տեղում:

արտի մեջ, մակերեսից 20սմ խորության վրա, և ի տարբերություն Օշականի նմանատիպ թաղումների, առանց ծածկասալի է, որը հավանաբար հեռացվել է գյուղատնտեսական աշխատանքների ժամանակ:

Կրոնիկի մեջ կատարված կարասային թաղում. Կարասային թաղման հետաքրքիր օրինակներ են Բենիամինի թիվ 40 և 123 դամբարանները, որոնք ուղեկցվել են շների և ձիու զոհաբերությամբ³⁰: Թիվ 123-ը մանկական թաղում է՝ բացված քարաշար պատերով հսկա ամբարի բերանին: Թաղումը կատարվել է բերանքսիվայր դիրքով դրված կարասի բեկորների տակ՝ բնակավայրի այս հատվածի մ.թ.ա. 1-ին դարով թվագրվող շերտում: Կմախքի կողքին գտնվել են շան երկատված ծնոտի իրար հակադիր դրված երկու մասերը: Շան զոհաբերության ուղեկցությամբ թաղման առավել հետաքրքրական օրինակ է թիվ 40 դամբարանը, որտեղ բացի շներից, զոհաբերվել է և թաղվել է նաև ձի: Թաղումը կատարվել է բնակավայրի պահպանված հատվածում, նույն միջանցքի մեջ բացվող սենյակներից ամենամեծում՝ Յմ տրամագծով քարաշար շրջանի կենտրոնում: Կարասը դրվել է հորիզոնական դիրքով՝ բերանն ուղղված հյուսիս: Թաղումն ուղեկցվել է երկու ամբողջական և երկու մասնատված շների (իրանից երկու կես արված) և ձիու զոհաբերությամբ: Դամբարանը դեռևս հնում թալանված է եղել: Այդ են վկայում ավելի ուշ՝ 4-րդ դարի շերտում ուղեկցող տարատեսակ նյութերի բեկորների ու ամբողջական իրերի առկայությունը ցաքուցրիվ վիճակում: Բերված փաստարկներին հակառակ իր կովաններն է ներկայացնում Հ.Խաչատրյանը: Ներկայացնելով Բենիամինի անտիկ դաստակերտի հելլենիստական ժամանակաշրջանի ճարտարապետությունը «չժխտելով թաղման և զանձագողության հնարավորությունը», և ելնելով նրանից, որ «կրոնիկի շրջագիծը կառուցված է քարերի մի քանի շարքով», Հ.Խաչատրյանը գտնում է, որ կրոնիկի «ավելի շուտ կարող էր լինել շրջանաձև հարթակի կամ կոնաձև ինչ-որ շինվածքի հիմնասպառ»³¹: Անտիկ ժամանակաշրջանով թվագրվող կրոնիկի մեջ ուղղահայաց դիրքով կարասային թաղում Ի. Կարասայեանը պեղել է Կարճաղբյուրում³²:

Բենիամինի կարասային թաղումները կատարվել են բնակավայրի կենսագործունեության ժամանակ բնակելի մասում՝ հատակի տակ (թիվ 134), ինչպես նաև բնակավայրի ծայր արևելյան հատվածում՝ բնակեցված մասից դուրս: Կարասային թաղումները մեծավ մասամբ ունեն նաև ուղեկցող նյութեր, որոնք հնարավորություն են տալիս հստակորեն թվագրել դրանք:

Շիրակի կարասային թաղումները վերաբերում են մ.թ.ա.1-մ.թ.1-ին դարերին և, հիմնականում կրկնելով Հայաստանի համաժամանակյա հուշարձաններին բնորոշ ձևերը, միաժամանակ ունեն նաև տեղական յուրահատուկ գծեր:

ՍԱԼԱՐԿՎԱՅԻՆ ԹԱՂՈՒՄՆԵՐ. Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերում սալարկղային թաղումները ամենատարածված ձևն են, բացվել են բոլոր դամբարանադաշտերում: Կա կարծիք, որ թաղման այս ձևը օտար ծագում ունի³³, սակայն սալարկղային թաղումները Հայկական լեռնաշխարհում թաղման հիմնական ձևերից մեկն էին դեռևս բրոնզիդարում:³⁴ Յուրօրինակ սալարկղային թաղումներ են հելլենիստական ժամանակաշրջանի հնգանկյուն կամ վեցանկյուն, կոպտատաշ քարերից կառուցված դամբարանները, որ գտնվել են Կարմիր բլուրում՝ Թեյշերախի ուրարտական քաղաքի ավերակներում³⁵: Շիրակի սալարկղային թաղումները հիմնականում ունեն արևելք-

³⁰ Լ. Ե գ ա ն յ ա ն, Շունը և ձիւն անտիկ Բենիամինի թաղման ծխակարգում. ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀԿ Գիտական աշխատություններ, I, Գյումրի, 1998, էջ 43-56:

³¹ Հ. Խ ա չ ա տ ռ յ ա ն, Բենիամինի անտիկ դաստակերտի հելլենիստական ժամանակաշրջանի ճարտարապետությունը. ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀԿ Գիտական աշխատություններ, II, Գյումրի, 1999, էջ 57:

³² Շ. Ե ս ա յ ա ն, Ա. Կ ա լ ա ն տ ա ռ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 59:

³³ Ի. Ա լ ի ե Վ, Վ. Ա լ ի ե Վ. О сармато-аланских памятниках на территории Нахичеванской АССР, СА, 1976, 181.

³⁴ Գ. Դ ի Ր ա լ յ ա ն, Древняя культура Армении. Ер., 1988, стр.102.

³⁵ Ա. Վ ա յ մ ա ն, Գ. Դ ի Ր ա լ յ ա ն, Кармирблурский некрополь эллинистического времени. ВОНАН, 1974,8, табл.1:

միայն լավ մաքրելուց հետո: Որպես կողասալեր օգտագործել են նաև անմշակ քարեր (թիվ 145,155,167): Կան նաև սալարկղային թաղումներ, որտեղ որպես կողասալ օգտագործել են բնակավայրի պատը (թիվ 30,153,157): Բենիամինի թիվ 8 դամբարանում, ուր երկանքաքարը ծառայել է ծածկասալ, նույնանման մշակմամբ մեկ այլ երկանքաքար օգտագործել են նաև որպես կողասալ: Այնքան է քարի վրա եղած անցքի ծիսական իմաստը, այլապես ավերակների վերածված բնակավայրի տարածքում անհրաժեշտություն չէր լինի վերածակվորել երկանքաքարը: Բենիամինում երկանքաքարերը օգտագործել են զուտ ծիսական նշանակությամբ՝ կարևորելով ունեցած անցքերը:

Կողասալերի յուրահատկություններով հետաքրքիր է Բենիամինի թիվ 6 դամբարանը, որտեղ զույգ կողասալերն էլ (հյուսիսային և հարավային) փորվածքներ ունեն: Լավ մշակված կողասալի վրա, դամբարանի ներսի կողմում՝ կմախքի կոնքի ուղղությամբ, արված են 15սմ տրամագծով փորվածքներ: Բացառված չէ երկու քարերի նախապես այլ նպատակով օգտագործված լինելը: Հավանական է նաև ծիսական իմաստի առկայությունը: Նման փորվածքով դամբարաններ հայտնի են Առափից (թիվ 11), որտեղ հյուսիսային կողասալը միջանցիկ անցք ունի, որը համապատասխանում է կմախքի զանգի հատվածին: Կողասալերի մնացած մշակումներ հայտնի են նաև Շիրակավանից⁴⁰: Չախ կողասալի վրա արված միջանցիկ անցքով կիսավեր և թալանված մի դամբարան մեր կողմից գտնվել է Ջրածորում: Յուրահատկություններ ունեն նաև որոշ սալարկղերի գլխի կողմի կողաքարերը: Բենիամինի թիվ 131,132 և Վարդբաղի թիվ 6 դամբարանների նշված քարերը պայտածև մշակում ունեն: Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերում հանդիպում են նաև կից սալարկղային թաղումներ՝ մեկ ընդհանուր կողասալով (Բենիամին, թիվ 132 և 133, Առափի, 17 և 18, Կարմրաքար, թիվ 28, 29):

Շիրակի սալարկղային թաղումների մեծ մասին բնորոշ է կմախքի ուղիղ, մեջքի վրա դիրքը: Չեռքերը հանգչում են կրծքին, կամ որովայնին, իսկ որոշ դեպքերում ձրգված են իրանի երկարությամբ: Սալարկղային թաղումներում ծիսակարգն ավարտվել է հանգուցյալի առյուծը հողով ծածկելով: Սակայն հանդիպում են նաև սալարկղային թաղումներ առանց հողի լիցքի (Բենիամին՝ թիվ 67): Արդյո՞ք այն ծիսական կոնկրետ բովանդակություն ունի: Բացառված չէ, որ թաղումը կարող էր նաև պատանված լինել: Վարդբաղի թիվ 16 և 17 դամբարաններում (Ս.Տեր-Մարգարյանի պեղումներ) նույնպես թաղումները կատարվել են առյուծները մասամբ հողով ծածկելով:⁴¹

Չվածիրի մեջ կատարված թաղումներ. Բենիամինում հանդիպում են 2-3 շարք կճաքարերով շարված ձվածիրի մեջ կատարված թաղումներ (թիվ 83,184, 195, 209): Մի դեպքում թաղումը կատարվել է ձախ կողքին կծկված դիրքով (թիվ 83), մյուս դեպքում՝ նստած (թիվ 184), երրորդը՝ ուղիղ, մեջքի վրա (թիվ 195): Վերջին թաղումն ունի իրանի ուղիղ դիրք, ոտքերը ծավված են դեպի որովայնը (թիվ 209), որը հավանաբար նստած դիրքից իրանը ետ ընկնելու հետևանք է: Թիվ 209 դամբարանի հատակը, ի տարբերություն նախորդների, կճաքարերով սալարկղված է: Թիվ 184 դամբարանի կառուցման ժամանակ օգտագործվել է թիվ 183 դամբարանի արևելյան կողասալը՝ կճաքարերով լրացնելով: Նշված երկու թաղումները հնարավոր է կատարվել են միաժամանակ: Թիվ 195 դամբարանում զույգ թաղում է՝ մանկահասակ տղա և աղջիկ: Այս թաղումները բացվել են բնակավայրի ծայր արևելյան հատվածում, ունեն ուղեկցող նյութեր և թվագրվում են մ.թ.ա.1-ին մ.թ.1-ին դարերով: Նմանատիպ թաղումներ բացվել են Կարճաղբյուրի հեյլենիստական բնակավայրում⁴²:

Փայտյա դագաղի մեջ կատարված թաղում. Կարմրաքարի թիվ 12 դամբարանը Շիրակում միակն է, որտեղ բացվել է սալարկղի մեջ դրված փայտե դագաղով թաղում: Դագաղը փայտի ուղղանկյուն կտորներից արկղ է, որի կողերն ամրացնող զանր չեն գտնվել թերևս նաև այն պատճառով, որ դամբարանը դեռևս հնում թալանված է եղել:

Անտիկ ժամանակաշրջանին վերաբերող փայտյա դագաղի մեջ կատարված թաղումներ են բացվել Արտաշատում⁴³: Գրավոր աղբյուրներում փայտյա դագաղի մեջ թաղում կատարելու մասին վկայում է Ազաթանգեղոսը՝ պատմելով Հռիփսիմեի և Գա-

⁴⁰ Փ. Թեր – Մարտիրոսով, Գ. Կարախանյան նշվ. աշխ., էջ 27:

⁴¹ Ստ. Տեր – Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 95:

⁴² Ի. Կարապետյան, *Раскопки Карчактюра, АО 1977г., М., 1978, стр. 523:*

⁴³ Ժ. Խաչատրյան, նշվ. աշխ., 19-22:

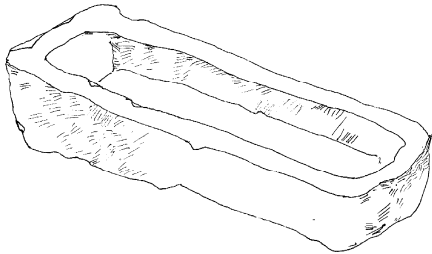
յանեի թաղման մասին. «Եւ հրամայեաց մեն մի իրաքանչիւր արկղագործ, տախտակամած, մայրափայտեայ, բևեռապինդ, հաստահեղոյս, երիցագամ տապան գործել»:⁴⁴

Շիրակի անտիկ թաղումներին բնորոշ է նաև վերաթաղումը (Բենիամին, թիվ 33, 61, 144, 231, Կարմրաքար, թիվ 20): Վարդբաղի թիվ 17 դամբարանում նույնպես վերաթաղում է կատարվել ⁴⁵ (Ս.Տեր-Մարգարյանի պեղումներ): Վարդբաղում բացվել է մի սալարկղ (թիվ 18), որտեղ թաղում չի կատարվել: Դամբարանի կողքին բացվել է մոխրաշերտ, որը հավանաբար մնացել է հոգեհացի կրակից:

Ինչպես տեսանք, Շիրակի սալարկղային թաղումները թվագրվում են մ.թ.2-4-րդ դարեր և ունեն թաղման ձևի որոշակի յուրահատկություններ:

ՔԱՐԱԿՎԱՅԻՆ ԹԱՂՈՒՄՆԵՐ (ՍԱՐԿՈՖԱԳՆԵՐ). Շիրակում անտիկ ժամանակաշրջանի քարարկղեր պեղվել են Վարդբաղում⁴⁶ և Կարմրաքարում⁴⁷: Քարակղերն, ըստ Գ. Տիրացյանի, կարող են ունենալ ուրարտական ծագում, քանի որ Արգիշտիխի-նիլի պեղումների ժամանակ գտնվել է տուֆից քարարկղ:⁴⁸ Շիրակի քարարկղերում թաղումները կատարվել են արևելք-արևմուտք կողմնորոշմամբ:

Շիրակի քարարկղային դամբարանները երկու տիպի են: Առաջինը արտաքինից և ներսից մշակված, ուղղանկյուն արկղեր են, ունեն 17-20սմ (Վարդբաղ, թիվ 3) կամ 20-25 սմ) Վարդբաղ, թիվ 4 (նկ.6) հաստությամբ պատեր: Վարդբաղի թիվ 3 քարարկղը կոնքի հատվածում ավելի լայն է (70սմ), քան գլխի մասում (57սմ), իսկ թիվ 1 դամբարանում գլխի մոտ ավելի նեղ է (35սմ), քան ոտքերի մոտ (40սմ): Սա արդյունք է ժայռի, գույն և բնական ճեղքվածքի: Այս քարարկղերն ունեն մոտ 30սմ խորություն:

Նկ.6

Երկրորդ տեսակը ժայռի մեջ փորված, կտրացված անկյուններով, ուղղանկյուն քարարկղերն են: Վարդբաղում նման երեք քարարկղ է բացվել: Թիվ 16 քարարկղի հյուսիսային կողմում ժայռի պակասը լրացվել է հարթ մշակված մի քարի հավելումով: Վարդբաղի մեկ այլ քարարկղ (թիվ 1), որ նույնպես փորվել է ժայռի մեջ, դամբարանի երկայնքով ճեղքվածք ունի:

Ժայռաբեկորի մեջ փորված մեկ այլ քարարկղ ընկած է դամբարանադաշտից հյուսիս: Այն 3մ երկարություն ունի, 1,65մ լայնություն, 95սմ բարձրություն, ներսից ունի 2մ երկարություն: Քարակղը գլխի մասում ավելի լայն է (75սմ), քան ոտքերի մասում (60սմ), հատակը անհավասարաչափ է մշակված և գլխի մասում ավելի բարձր է: Կարմրաքարից գտնված միակ քարարկղը (թիվ 10) մշակված է և՛ ներսից, և՛ դրսից, սակայն, ի տարբերություն Վարդբաղի քարարկղերի, գլխի մասում պայտածն է և ավելի լայն (70սմ), քան ոտքերի մասում (50սմ):

Քարարկղերի համար որպես ծածկասալ ծառայել են մեկական ամբողջական, լավ մշակված քարեր, որոնք ունեն 135-250սմ երկարություն, 95-110սմ լայնություն, 15-20սմ հաստություն: Այս թաղումներում ևս հանդիպում են միջանցիկ անցքերով ծածկասալեր: Վարդբաղի թիվ 3 դամբարանի ծածկասալի վրա, ուղիղ զանգի դիմաց արված է միջանցիկ անցք, որը դրսի կողմից ունի 6սմ տրամագիծ, տակի մասից՝ 10սմ: Մյուս քարարկղը (թիվ 16) նույնպես ունի միջանցիկ անցք, որն համապատասխանում է ոտքերի հատվածին: Անցքը փորված է արտաքուստ 8սմ տրամագծով, տակից՝ 5սմ: Վարդբաղի թիվ 3 քարարկղի ծածկասալի տակ, ոտքերի հատվածում դրվել է 32x32սմ մակերեսով, 2-2,5սմ հաստությամբ մի քար, որն հավանաբար դրվել է ծածկասալի ուղիղ դիրքն ապահովելու համար: Նույնպիսի մի քար, քիչ ավելի փոքր չափերի, դրվել է կրծքի մասում:

⁴⁴ Ա գ ա թ ա ն գ ե ղ ո ս, Հայոց պատմություն, Եր., 1983, ԾԳ:
⁴⁵ Ստ. Տ ե ռ – Մ ա թ գ ա թ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 95:
⁴⁶ Հ.Խ ա չ ա տ թ յ ա ն, Լ.Ե գ ա ն յ ա ն, նշվ. աշխ. էջ 85, Ստ. Տեր-Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 95:
⁴⁷ Լ. Ե գ ա ն յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 37:
⁴⁸ Դ. Դ ի թ ա լ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 104:

Քարարկղային թաղումներում ևս կմախքն ունի ուղիղ, մեջքի վրա դիրքը, իսկ ձեռքերը կրծքին են: Ծիսակարգն ավարտվել է աճյունը դամբարանի ողջ պարունակությամբ հողով ծածկելով: Վարդբաղի թիվ 3 քարարկղում հողը փոշիանման է, հնարավոր է, որ լցվել է մաղելուց հետո: Եթե չլինեին անմիջապես ծածկասալի տակ կրծքի և ոտքերի հատվածում դրված երկու հարթ քարերը, կարելի էր մտածել, թե թաղումը կատարվել է աճյունը առանց հողով ծածկելու:

Այսպիսով, Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերի պեղումները ցույց են տալիս, որ այստեղ առկա են Հայաստանի անտիկ ժամանակաշրջանին բնորոշ թաղման կառուցվածքների բոլոր ձևերը: Սալարկղային և հիմնահողային թաղումները բնորոշ են պեղված բոլոր դամբարանադաշտերին, կարասային թաղումներ բացվել են Շիրակավանում, Ջրափիում և Բենիամինում, իսկ քարարկղային թաղումներ՝ Վարդբաղում, Կարմրաքարում: Ամբարների և հորերի մեջ կատարված թաղումներ բացվել են միայն Բենիամինում: Թաղման տարբեր ձևերում երբեմն կան մաս զուտ տեղական, միայն Շիրակին, կամ մեկ առանձին հուշարձանին բնորոշ հատկանիշներ:

Թաղման տարբեր ձևերի, ինչպես մաս տարատեսակ յուրահատկությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ թաղման ձևերի փոփոխությունը մ.թ.ա. 1-մ.թ. 4-5դ. ընթացքում ուրվագծում է հետևյալ պատկերը.

Մ.թ.ա.1- մ.թ. 1-ին դարերի թաղումներում գերակշռող ձևերը հիմնահողային և կարասային են, կա մաս սալարկղի մեջ կատարված կարասային թաղում: Այս դամբարաններում ուղեկցող նյութը ավելի հաճախ է հանդիպում և բազմազան է:

Մ.թ. 2-րդ դարից թաղման հիմնահողային և կարասային ձևերը աստիճանաբար իրենց տեղը զիջում են սալարկղային ձևին: Կմախքի դիրքը դառնում է ուղիղ, մեջքի վրա, ձեռքերը հանգչում են կամ որովայնին կամ կրծքին: Ուղեկցող նյութը կորցնում է բազմազանությունը, դառնում է մեկ կամ երկու իր: Մ.թ.3-րդ - 5-րդ դարերում համատարած սալարկղային թաղումների մեջ կա մաս սալարկղի մեջ դրված փայտե դազաղով թաղում: Մ.թ. 3-րդ-4-րդ դարում սալարկղային թաղումներին զուգահեռ հայտնվում են քարարկղային թաղումները: Այս թաղումներն ի տարբերություն սալարկղայինների, շատ քիչ են, սակայն ուղեկցող նյութն ավելի հաճախ է հանդիպում: Վերջինս հավանաբար սոցիալական հիմք ունի:

Կարմրաքարի, Առափիի, Վարդբաղի և Բենիամինի դամբարանադաշտերի թաղման ձևերի վերլուծությամբ ի հայտ են գալիս թաղման ձևերի բազմազան տարբերակներ, որոնք կարևոր նյութ են ոչ միայն Շիրակի, այլև Հայաստանի անտիկ ժամանակաշրջանի մշակույթի ուսումնասիրման համար:

ФОРМЫ ЗАХОРОНЕНИЙ АНТИЧНОГО ШИРАКА

_____ *Резюме* _____

_____ *Л.Еганян* _____

Археологическое изучение античного Ширака началось в 1977г. раскопками поселения и некрополя Ширакавана. В последующие десятилетия были раскопаны античные могильники Кармракара в 1987и в 1992г.г. Арапи в 1989г., Вардбага в 1989, 1990г.г. и Бениамина с 1989 по 2000 гг.

Раскопано приблизительно 300 грунтовых и карасных захоронений, а также, захоронения в каменных ящиках и саркофагах.

Результаты раскопок некрополей, датируемых I в. до н. э.- 4-5 в. н. э, показывают, что в основном формы захоронений идентичны с формами захоронений античной Армении. Одновременно есть захоронения, датируемые I в. до н. э. — I в. н.э., которые редкость не только для Ширака, но и Армении в целом: захоронения в хозяйственных ямах. А захоронения в бытовых ямах не имеют аналогов.